

Становлення мережі та структури педагогічної освіти в УСРР у 1920 – і рр.

Аналіз розвитку мережі та структури педагогічної освіти в УСРР у 1920-і рр. свідчить про те, що цей процес був складним і суперечливим. У ці роки в Україні була створена система педагогічних ВНЗ, яка здійснювала підготовку фахівців вищої кваліфікації. Ця система будувалась на базі власної української радянської концепції та моделі освіти, спиралась на так званий «матеріальний» напрямок у підготовці фахівців і була протилежна системі підготовки фахівців у РСФРР.

Проблема розвитку педагогічної освіти в УСРР у 1920-і рр. має велику історіографію. Але переважна більшість публікацій розглядає лише окремі питання цієї проблеми [1]. Найбільший висновок у розширення знань стосовно розвитку мережі та структури педагогічної освіти у зазначений період зроблено у працях Г.І.Ясницького та В.В.Липинського [2]. Проте спеціальних робіт щодо вказаної проблеми на сьогодні немає.

Метою даної статті – є виявлення провідних тенденцій розвитку мережі та структури педагогічних ВНЗ УСРР впродовж 1920 – рр. та вивчення досвіду, щодо оптимізації мережі педагогічної освіти у 1922-1924 рр.

Концепція модернізації освіти розроблена наркомом освіти УСРР Г.Ф. Гриньком безпосередньо впливала на побудову освітньої моделі та мережу навчальних закладів. До революції на території майбутньої УСРР діяло 27 ВНЗ, у тому числі три університети – у Києві, Харкові та Одесі, які вважались вищими навчальними закладами загальноосвітнього циклу без педагогічної підготовки. У галузі середньої педагогічної освіти існувало 44 вчительських семінарії, які у 1920 р. були перетворені на педагогічні школи

[3, арк.184]. Нова модель освіти передбачала реформування університетів і створення на їх навчально-матеріальній базі невеликих спеціальних вищих навчальних закладів: соціально-економічного, педагогічного та медичного спрямування.

На основі наказу НКО УСРР від 2 червня 1920 р. на базі історико-філологічних та фізико-математичних факультетів були утворені тимчасові вищі педагогічні курси. А з липня 1920 р. на їх базі були засновані Академії теоретичних знань. 15 серпня 1921 р. ЦК КП(б)У надіслав листа всім партійним комітетам про початок прийому до Академії соціального виховання. Набір складав 120 осіб. Академія готувала педагогів-новаторів марксистського напрямку у галузі соціального виховання у дошкільних та шкільних навчальних закладах. При академії існував робітничий факультет куди приймалися особи за рекомендацією партійних організацій «не молодше 18 років, які знали чотири дії з цілими числами та мали елементарну письменність» [4, арк.76]. Майже через рік у червні 1921 р. розпочався процес їх поступового перетворення на інститути народної освіти (далі ІНО). Згідно «Положення про управління ІНО», яке було прийняте на засіданні Вищої наукової ради при управлінні вищих шкіл, інститут очолювало бюро, до складу якого включались ректор, політ комісар, заступник політ комісара, проректор, секретар, декани факультетів та два представники студентського комітету [5, с.10]. Восени 1921 р. на базі колишнього історико-філологічного факультету та вчительського інституту у Полтаві було створено Полтавський інститут народної освіти, де навчались 490 студентів, 300 з яких були селянами [6, с.120].

Ліквідацію університетів і заміну їх академіями та інститутами теоретичних знань в українському освітньому середовищі сприйняли по різному. Впродовж 1920-х років у періодичних освітянських виданнях точились дискусії щодо доцільності руйнування українських університетів. Так, у 1922 р. журнал «Студент революції» проголошував «...що гуманітарний, який не дає конкретного фахівця університет існувати не

повинен» [7, с.75]. Проте у другій половині 1920-х рр. почали з'являтися цілком протилежні погляди на роль і місце університетів зокрема у підготовці педагогічних кадрів. У березні 1929 р. професор О. Глаустерн в газеті «Наука і освіта» піддав критиці Наркомос УСРР за руйнацію українських університетів і створення на їх матеріальній базі вузькопрофільних інститутів. Автор підкреслював той факт, що у РСФРР такого не відбувалось і запропонував готувати педагогів не в інститутах педагогічної освіти а в університетах, що дозволить підвищити їх кваліфікацію і допоможе створити загін вчених - гуманітаріїв для вищої школи [8].

У березні 1921 р. відбулась I Всеукраїнська нарада з питань освіти, яка поставила за мету реформування вищих навчальних закладів у бік професійної підготовки студентів. Тому 1921 р. пройшов під гаслом створення технікумів, а в педагогічній галузі розпочався процес побудови трьохрічних педагогічних курсів [9, с.5]. В цьому ж році були створені Київські трирічні педагогічні курси ім. Б. Грінченко, які ще у 1917 р. були перетворені у вчительську школу, а у 1920 р. у педагогічну школу [10, с.83]. Слід зазначити, що склад слухачів та викладачів цих курсів змінився повністю.

У серпні 1922 р. колегія Укрголовпрофосу затвердила «Тимчасове положення про трирічні педагогічні курси», згідно якому вони не розглядались у якості вищого ступеня у підготовці педагогічних кадрів. Проте вже у наступному 1923 р. у зв'язку з відсутністю вчителів ці курси були перетворені на вищі навчальні заклади і дорівнювались до технікумів [11, с.41].

В процесі реформування мережі педагогічної освіти в УСРР за новою українською радянською концепцією та моделлю педагогічної освіти до кінця 1921 р. було створено 17 інститутів народної освіти де навчалось 5530 студентів та працювало 1784 викладача, 103 трирічні педагогічні курси (відповідно 7500 слухачів та 850 викладачів). Крім того була створена

мережа короткострокових педагогічних курсів зі строком навчання до трьох місяців, які займались перепідготовкою та підвищенням кваліфікації вчителів. На кінці 1921 р. було створено 130 короткострокових педагогічних курсів [11, с.30].

Нова модель побудови педагогічної освіти в УСРР передбачала підготовку у інститутах народної освіти вчителів для єдиних трудових шкіл другого ступеню, викладачів для професійних шкіл, які поряд з загальною середньою освітою надавали певну професію у ранньому віці, а також викладачів для шкіл фабрично-заводського учнівства, кустарно-промислових шкіл, гірничопромислових шкіл, шкіл учнівства на транспорті які також у ранньому віці надавали семирічну освіту та робітничу професію. Трирічні педагогічні курси готували вчителів для початкових класів єдиної трудової школи, та викладачів для шкіл з подолання неписьменності. Короткострокові педагогічні курси займались перепідготовкою та підвищенням кваліфікації вчителів єдиних трудових шкіл та шкіл з подолання неписьменності, які не мали вищої освіти. В цей же час модель педагогічної освіти в РСФРР складалась з наступних ланцюгів: університети та педагогічні інститути готували вчителів для шкіл другого ступеню та старшого концентру семирічки. Університетська педагогічна освіта передбачала заглиблену теоретичну підготовку і надавала більші можливості для навчання в аспірантурі. Педагогічні технікуми, на відміну від українських, готували вчителів з середньою спеціальною освітою, які потім працювали у початкових класах семирічки та дошкільних навчальних закладах; вищі педагогічні курси створювались при індустріально-технічних та сільськогосподарських ВНЗ та готували викладачів для технікумів [12, с.195].

Порівнюючи моделі педагогічної освіти в УСРР і РСФРР можна дійти висновку, що російська модель давала змогу отримати більш глибоку теоретичну підготовку педагогам в університетах, проте українські технікуми надавали вищу кваліфікацію своїм випускникам на відміну від російських,

які готували фахівців з середньою спеціальною освітою. Досвід створення на базі індустріально-технічних та сільськогосподарських ВНЗ вищих педагогічних курсів, що готували викладачів для технікумів, згодом був використаний і в УСРР, де на базі профільних інститутів були відкриті педагогічні відділення, які займались підготовкою викладачів для технікумів та профшкіл.

На початку 1920-х рр. відбувався процес розгортання та становлення мережі інститутів народної освіти. У 1921-1922 навчальному році працювало 14 інститутів народної освіти- (у Харкові Києві, Одесі, Катеринославі, Полтаві, Чернігові, Кам'янкці–Подільському, Миколаєві, Житомирі, Вінниці, Херсоні, Ніжині, Глухові та Кременчуку) [13, арк.79]. В цей час чисельність трирічних педагогічних курсів досягла 72[14, арк.145]. Але це були невеликі навчальні заклади з обмеженою кількістю студентів. Наприклад, Єлісаветські трирічні педагогічні курси у 1922 р. мали лише 250 студентів і невелику 3-х поверхову будівлю [39]. Ще меншими за розмірами були трирічні педагогічні курси у Сумах - 40 студентів, Катеринославі -162, Токмаківці - 99, Звенигородці - 172, Таганрозі - 155, Козельці - 93, Кролівці - 73, Тиврові - 41, Хмельнику - 135[15, арк.85].

На початку 1920-х років розвиток мережі інститутів народної освіти і трирічних педагогічних курсів, які у 1922р. отримали статус технікуму, відбувався стихійно без урахування потреб освітньої галузі у педагогічних працівниках, а головне без економічного забезпечення та фінансових можливостей держави. Започатковані у всіх губерніях УСРР місцевими партійними осередками та радянськими освітніми установами вищі педагогічні навчальні заклади з самого початку існування стикнулися з великою кількістю невирішених проблем. Це, насамперед, відсутність фінансування, слабка навчально-матеріальна база, незабезпеченість кваліфікованими педагогічними кадрами, низький рівень освітньої підготовки абітурієнтів. Впродовж 1920-1922 рр. поряд зі стихійним розгортанням мережі інститутів народної освіти відбувався процес її

стихійного скорочення. Якщо до 1921 р. було створено 17 ІНО, то 1922 р. їх лишилось вже 14. Тому ще у грудні 1922 р. Наркомос прийняв рішення про розвиток вищої школи та утворення нових навчальних закладів, виходячи з потреб економіки та матеріальних можливостей держави. На засіданні Центральної методичної комісії у липні 1923 р. було затверджене рішення про планове скорочення мережі вищих навчальних закладів [16, арк.38]. 19 листопада 1923 р. його підтримала комісія Політбюро ЦК КП(б)У з просвіти на засіданні якої були присутні В.Затонський, Е.Квірінг, О.Шумський. На засіданні комісії з докладом «Про перегляд мережі ВНЗ, робітфахів і технікумів» виступив голова Укрголовпрофосу Я.Ряппо, який виклав детальний план скорочення мережі ВНЗ по кожному інституту і технікуму [17, арк.1]. 20 листопада 1923 р. на засіданні колегії Наркому було розглянуто питання «Про узгодження мережі ВНЗ у загальносоюзному масштабі», де були прораховані планові відсотки скорочення мережі ВНЗ для УСРР у межах СРСР [17, арк.7].

У 1923-1924 навчальному році розпочався другий етап формування мережі педагогічних ВНЗ, який було завершено у 1929 р., коли мережа педагогічних інститутів і технікумів була поступово уніфікована на зразок моделі педагогічної освіти, що існувала у РСФРР. На другому етапі відбувався процес оптимізації мережі педагогічної освіти, коли за рахунок злиття, об'єднання та закриття невеликих і таких, що не мали розвитку вищих навчальних закладів, перерозподілялись фінансові ресурси держави у бік збереження та становлення мережі найбільш перспективних та сталих навчальних закладів, які мали відповідну матеріальну базу та якісне кадрове забезпечення. Впродовж 1923-1924 навчального року було закрито п'ять індустріально-технічних, чотири медичні, п'ять художніх, три соціально-економічні, шість транспортних ВНЗ. Загалом було об'єднано, злино, або закрито 40 вищих навчальних закладів, де навчалось 6548 студентів.

Але найбільш втрат серед ліквідованих інститутів і технікумів серед усіх профільних вертикалей зазнала вертикаль педагогічної освіти. Серед

закритих у цьому навчальному році були інститути народної освіти в Глухові(120 студентів) та Вінниці(225). Педагогічний інститут у Одесі, який готував шкільних педологів було злито з Одеським ІНО на правах відділення. Суттєвого удару зазнала мережа педагогічних технікумів, яка була скорочена майже на 15%. Закритими виявилися педагогічні технікуми у Сумах, Катеринославі, Токмаківці, Сквирах, Звенигородці, Таганрозі, Козелці та Кролевіці (Чернігівська губернія), Тиврові та Хмільнику(Подільська губернія). Загалом у педагогічній галузі освіти було закрито 13 ВНЗ, де навчалось 1770 студентів[16, арк.85].

Найбільші втрати педагогічної вертикалі освіти були цілком логічно обґрунтованими. Насамперед це було пов'язано з тим, що саме педагогічна вертикаль освіти на 1 травня 1923 р. мала найбільш розвинуту мережу ВНЗ. Політика радянської держави була спрямована у цей час на подолання як функціональної так і технічної неписьменності, а також поступове залучення до навчання усіх дітей шкільного віку. До 1922 р. йшов процес постійного збільшення мережі соціального виховання, де відбувалося навчання та виховання дітей шкільного віку. Так, у 1922 р. у єдиних трудових школах навчалось 1,804 тис. учнів, 104,7 тис. дітей виховувались у дитячих будинках, 18,1 тис. – у навчальних дитячих будинках, 7 тис - у закладах охорони дитинства, 2 тис. - у навчальних закладах для дітей з дефектами здоров'я. Загалом у цей час закладами соціального виховання було охоплено більш ніж 1.8 млн. дітей шкільного віку , які потребували відповідної кількості кваліфікованих педагогічних працівників [12, с.49].

Якщо порівняти мережу педагогічних інститутів на передодні її планового скорочення з мережею інших профільних вертикалей, то на 1 травня 1923 року вона складала 14 ІНО і в 3.5 рази перевищувала чисельність мережі індустріально-технічної освіти, у двічі - мережу сільськогосподарської і майже в 10 разів – мережу соціально-економічної освіти. Педагогічні технікуми (72) у 24 рази перевищували кількість медичних, більш ніж у шестеро – кількість соціально - економічних та більш

ніж у двічі – сільськогосподарських і індустріально-технічних технікумів [18, арк.145].

Процес планового скорочення мережі ВНЗ продовжився і у наступному 1924-1925 навчальному році. У травні 1924 р. у доповідній записці Головпрофосу з питань розвитку мережі ВНЗ і стипендій сповіщалося, що потрібно негайно знову переглянути мережу інститутів і технікумів у відповідності з потребами та матеріальними можливостями їх утримання з боку держави. З цією метою було створено комісію, куди увійшли представники Головпрофосу, Агітпропу ЦК КП(б)У, Укрдержплану, Укрбюро ВЦСПС. З правом дорадчого голосу до складу комісії було включено представника Центрального бюро пролетарського студентства [16, арк.20]. Скорочення 1924-1925 навчального року не зачепило мережу педагогічної освіти. За його підсумками в УСРР залишилось 37 інститутів і 133 технікуми, з яких 60 були педагогічними. Проте відбулось значне скорочення чисельності студентів інститутів народної освіти і педагогічних технікумів, кількість яких за 1924- 1925 навчальний рік зменшилась на 675 осіб [19, с.24].

Наступного 1925-1926 навчального року продовжилось скорочення набору студентів до інститутів народної освіти. Якщо у 1924-1925 навчальному році до ІНО було прийнято 2495 студентів то наступного навчального року на 355 осіб менше. Проте 14 квітня 1925 р. РНК УСРР затвердила план нового набору студентів до ВНЗ на 1925-1926 навчальний рік, за яким Харківський ІНО було розділено на два інститути – Академію соціального виховання та Інститут професійної освіти. Крім того було створено Інститут політичної освіти. За прикладом РСФРР у складі цілого ряду спеціалізованих інститутів було передбачено створення педагогічних відділень, які розпочали підготовку викладачів для спеціалізованих технікумів, професійних шкіл, шкіл фабрично-заводського учнівства, гірничопромислових шкіл, кустарно промислових шкіл та шкіл учнівства на транспорті [20, с.25-26].

Динаміку розвитку педагогічних ВНЗ впродовж 1920-х рр. можна відстежити звернувшись до табл. 2.1[21].

Табл.2.1

(Табл. складено автором)

Мережа педагогічних інститутів та технікумів системи Наркомун у 1920-1929 рр.

Педагогічні ВНЗ	1920- 1921	1921- 1922	1922- 1923	1923- 1924	1924- 1925	1925- 1926	1926- 1927	1927- 1928	1928- 1929
Інститути народної освіти	18	14	14	12	12	12	12	12	12
Педагогічні технікуми (до 1922р.-трирічні педагогічні курси)	103	98	72	60	61	59	60	60	61

Табл.2.1 яскраво свідчить, що після стихійного розгортання мережі педагогічних інститутів і технікумів на початку 1920-х рр., з 1923-1924 навчального року розпочався етап планового скорочення педагогічних ВНЗ, який у наступні два роки супроводжувався суттєвим скороченням чисельності студентів. З 1920 до 1924 рр. мережа інститутів народної освіти скоротилась з 18 до 12 навчальних закладів, а педагогічних технікумів з 72 до 60. Проте у наступні роки мережа педагогічних ВНЗ стабілізувалась і лишалась майже не змінною до 1929 р. В ці роки поступово зростала кількість набору студентів. У 1928-1929 навчальному році до інститутів народної освіти було зараховано 3250 студентів, а до педагогічних технікумів – 4100, що майже вдвічі перевищувало кількість набору 1925-1926 рр. [22, арк.1; арк.1].

Одночасно з формуванням мережі педагогічних ВНЗ розгорталась їх структурна побудова. В структурі інститутів народної освіти передбачалися

факультети соціального виховання (соцвих), професійної освіти (профос) та політичної освіти (політос). Впродовж 1921-1922 навчального року були створені факультети професійної освіти у Київському, Одеському, Полтавському і Катеринославському інститутах. Факультети професійної освіти мали кращий склад викладачів, більш досконале обладнання, що забезпечувало відповідний рівень підготовки студентів. У Полтавському ІНО факультет соціального виховання поділявся на секції та відділення. З другого курсу йшов розподіл на дошкільне та шкільне відділення. Останнє мало секції: гуманітарну, фізико - математичну, природно - географічну [23, с.120]. Крім того у 1922р. у Одеському ІНО було створено відділення політичної освіти, а у 1925-1926 навчальному році таке відділення було відкрите і у Харківському ІНО [24, арк.79]. 25 квітня 1923 р. на засіданні колегії Укрголовпрофосу « Про розвиток системи педагогічної освіти » було прийнято рішення про розвиток двох напрямків у ІНО- «комплексного» і «професійного» [25, арк.37]. Поряд з «соцвихом», «профосом» і « політосом» почали створювати і педологічні відділення, перше з яких з'явилося у 1923 в Одеському ІНО.

У 1927 р. при Дніпропетровському ІНО було відкрите заочне відділення, де навчались вчителі, що не мали вищої освіти. Через рік у Харкові почав роботу Всеукраїнський заочний інститут народної освіти. Загалом у 1928 р. на заочній формі навчання у педагогічних ВНЗ навчалось 537 студентів [26, с.58].

Наявність широкої мережі національних шкіл потребувала відповідної системи підготовки національних вчительських кадрів. З цією метою при інститутах народної освіти були створені спеціальні відділення для національних меншин, які готували переважно вчителів семирічних шкіл. Там, в Одеському і Київському ІНО були відкриті єврейські відділення, а з 1924-1925 навчального року у ІНО почали створювати спеціалізовані групи національних меншин з викладанням рідною мовою: німецькі, єврейські, польські, болгарські, угорські та інші [27, с.300; 28, арк.11; 29, арк.143].

Підготовка вчителів для початкових шкіл національних меншин здійснювалась у педагогічних технікумах. Структура мережі педагогічних технікумів передбачала створення спеціальних відділень для підготовки вчителів для національних меншин. У першій половині 1920-х рр. німецькі відділення були відкриті у Катеринославському, Кам'янець-Подільському, Хотинському педагогічних технікумах [30, арк.66]. У Маріупольському педагогічному технікумі було сформоване греко-елінське відділення, а Преславльському – болгарське [31, с. 34].

Наприкінці 1920-х рр. гостро постала проблема уніфікації систем освіти союзних республік у межах СРСР. У травні 1927 р. з доповіддю «Чергові завдання ВНЗ» на другому пленумі Центрального бюро пролетарського студентства УСРР виступив нарком освіти М.О. Скрипник, який закликав поєднати системи освіти в УСРР і РСФРР за російською моделлю освіти. «Наркомос України, – казав М.О. Скрипник, – ставить перед собою завдання створити єдину освітню систему у межах усього Союзу. Зараз ми ставимо питання про можливість об'єднання близьких технікумів в один інститут під одним дахом і єдиним керівництвом» [32, с.3-4].

Вже у серпні 1928 р. ЦК КП(б)У, проаналізувавши діяльність вищої школи, видав постанову «Про стан ВНЗ України» [33, с.407], де поставив завдання подальшої розбудови і удосконалення мережі вищих навчальних закладів. Наркомосу було запропоновано переглянути мережу і типи ВНЗ. Цією постановою було прискорено процес уніфікації мережі освітніх установ. У вересні 1929 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти», де було остаточно визначено місце технікумів у підготовці фахівців. Відтепер вони готували фахівців середньої кваліфікації, а інститути – вищої [34, с.553]. 25 вересня 1929 р. РНК УСРР видала постанову «Про зміну положення про технікуми», на основі якого 21 технікум було перетворено на інститут, а 5 злито з інститутами [35, с.202].

У 1930 р. на базі ІНО утворюються фізико - математичні інститути для підготовки викладачів середніх шкіл, технікумів та робітфаків, а також дослідників для різних галузей народного господарства. В цей же час починають створювати інститути професійної освіти, де готували вчителів біології, мови та літератури для технікумів і профшкіл. Крім того були відкриті окремі ВНЗ для підготовки викладачів іноземних мов, фізкультури та інші. Наприкінці 1930 р. в Україні існувало вже 155 ВНЗ, з яких 37 були педагогічними [36, с.24-25].

Отже, впродовж 1920-х рр. в УСРР на базі власної концепції та модної освіти була створена розгалужена мережа педагогічної освіти, яка включала в себе 2 види вищих навчальних закладів – інститути народної освіти та педагогічні технікуми. ІНО готували викладачів для єдиних трудових шкіл другого концентру, профшкіл, фабрично - заводських шкіл, гірничо промислових шкіл та шкіл учнівства на транспорті. Педагогічні технікуми займались підготовкою вчителів початкових шкіл та курсів з ліквідації неписьменності. При інститутах і технікумах були відкриті робітничі факультети, крім того підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації вчителів займались короткострокові та довгострокові педагогічні курси. На першому етапі (1920-1923 рр.) мережа закладів педагогічної освіти формувалась стихійно за ініціативою місцевих органів влади, без урахувань потреб і фінансових можливостей держави. На другому етапі (1924-1929 рр.) мережа педагогічних ВНЗ зазнала певних планових скорочень та стабілізувалась, а діючі педагогічні ВНЗ з року в рік нарощували набір студентів та випуск педагогів. Процес розгалуження внутрішньої структури педагогічних ВНЗ було завершено у першій половині 1920 – х рр., коли були сформовані відділення соцвиху, профосу, політосу, заочні, педологічні факультети та відділення і групи з підготовки вчителів для шкіл національних меншин. З 1929 р. розпочався процес уніфікації системи педагогічної освіти УСРР на зразок системи освіти РСФРР, який супроводжувався створенням нових форм педагогічних ВНЗ.

Література

1. Гринько Г. Очерки советской просветительной политики / Г.Ф. Гринько. – Харьков: Изд-во Наркомпроса УССР, 1923. – 194с.; Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.)/ Г.І. Ясницький. – К.: Вид-во КДІ, 1965. – 256с.; Клицаков И.А. Учительство: Трудная судьба (1917 – 1937 гг.)/ Иван Александрович Клицаков. – Луганск: БИ, 1993. – 186с.
2. Бистров М.А Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму/ Микола Андрійович Бистров. – Харків: Вид-во харківського університету, 1974. – 142с.; Липинський В.В. Ставлення та розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті рр.. /Віталій Володимирович Липинський. – Донецьк: рекламно-видавнича агенція при Дон НТУ, 2000. – 247с.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 281.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 76.
5. Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова. Історичний нарис. 1920 – 2000. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 220 с.
6. У вузах України // Студент. революції. – 1923. - № 2-3.
7. Ликвідація університетов // Студент революції. – 1922. - № 1. – с. 5-6.
8. Глаустерн О. Університет чи інститут // Наука і освіта. – 1929. – 10 березня.
9. Перша Всеукраїнська нарада з питань освіти // Студент революції. – 1922. - № 1.- с. 4-6.
10. Ряппо Я. Народна освіта на Україні за 10 років революції / Я.П. Ряппо.- Харків: Вид-во Наркомосу УСРР, 1927. – 76с.
11. Грищенко М.С. Розвиток радянської школи на Україні. / М.С. Грищенко. – К: Радянська школа, 1958. – 71с.

12. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). / Г.І. Ясницький. – К.: Вид-во КДУ, 1965. – 256 с.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1467
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 221
15. Елизаветские 3-х годовичные курсы // Студент революції. – 1924. - № 3 – 5. – с. 70-72.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1854
17. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 467
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1777
19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 221
20. Ряппо Я. Новый прием студентов в вузы и наши очередные задачи // Студент революції. – 1925. - № 5.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2703, арк. 1; спр. 1467, арк. 79; спр. 1514, арк. 1; спр. 1778, арк. 85; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 221, арк. 140; спр. 7, арк. 1; спр. 93, арк. 1.
22. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, спр. 815; оп. 8, спр. 93.
23. Производственная программа Укрглавпрофобра на 1922 г. – Харьков: Изд-во НКО Украины, 1922. – 132 с.
24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1467
25. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 467
26. Грищенко М.М. Ленін і народна освіта в Українській РСР / М.М. Грищенко. – К.: Радянська школа, 1968. – 164 с.
27. Новые еврейские учебные заведения // Путь просвещения. – 1925. - № 4. – с. 299 – 301.
28. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 282
29. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 194, ч. 2.
30. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 673
31. Мариупольский наробраз срывает набор // Студент революції. – 1930. - № 14. – с. 33 – 34.

32. Скрипник М.О. Чергові завдання ВНЗ // Студент революції. – 1927. – № 5. – с. 3 – 10.
33. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду (1917 – 1939 рр.) Зб. док. У 2 – х т. – т. 1. – К.: Держполітвидав УРСР, 1959. – 883 с.
34. Сборник законов СССР. – 1929. - № 60.
35. ЗУ УСРР. – 1929. - № 27.
36. Бистров М.А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму / Микола.Андрійович. Бистров. – Харків.: Вид-во Харківського університету, 1974. – 142 с.